

Flodr, Miroslav

Písaři a jejich činnost

In: Flodr, Miroslav. *Skriptorium olomoucké : k počátkům písařské tvorby v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 107-119

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119098>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PÍSAŘI A JEJICH ČINNOST

Obráz písařské činnosti olomouckého skriptoria, rýsující se na podkladě rozboru odtud vzešlých písemností, má dva zvlášť pozoruhodné znaky. Je to vysoký počet pracujících zde písařů a způsob jejich práce, resp. účasti na vzniku rukopisů. Během poměrně krátkého časového údobí jednoho čtvrtstoletí nacházíme zde v činnosti na 30 písařů. S takto početným stavem se tehdy setkáváme jen v málokterém evropském skriptoriu. Působení písařů je sice zhruba rozloženo do dvou desetiletí (30. a 40. léta 12. stol.), než i tak zůstává počet současně činných osob neobvykle vysoký. Máme zde např. kodexy, na jejichž vzniku se podílí 7 nebo dokonce 9 písařů, při čemž časový odstup takových exemplářů není příliš značný. Na druhé straně ovšem nutno podotknout, že rozsah činnosti jednotlivých písařů je dosti rozdílný. Vedle písařů, kteří sami píší celý rukopis či podílejí se podstatnou měrou na vzniku několika kodexů, vystupují i takoví, jejichž veškerá práce ve skriptoriu je vyjádřena několika málo řádky. Při tom se jejich podíl často objevuje náhle a celkem nahodile v kontextu jiného písaře. I to je okolnost, s níž se v rukopisné praxi běžně nesetkáváme, alespoň ne v takové míře. Oběma problémům musíme tudíž věnovat patřičnou pozornost, neboť jejich objasnění otevírá cestu k pochopení samé podstaty skriptoria.

Máme-li se pokusit o řešení prvé z naznačených otázek, je nutno, abychom si uvědomili jednu závažnou okolnost. Východiskem k stanovení doby působnosti písaře ve skriptoriu nemůže být pouze jeho grafika sama o sobě. Řešení relativní chronologie pomocí grafiky zúčastněných písařů nemá totiž tak dalekosáhlé účinky, jak by se snad očekávalo. Při rozboru rukopisů jsme měli nejednou možnost konstatovat rozdílnou pokročilost znaků u písařů téhož časového údobí. Stačí tu jen znovu poukázat na kodex CO 98 II, hlásící se valnou částí svých písařů zcela zřetelně k nejstaršímu údobí skriptoria, kde se však písař XI připíná k mladší generaci, CO 98 I s progresivním písařem XIX, CO 205, CO 93. Vzhledem k tomu, že je pro nás v této souvislosti rozhodující doba skutečné písařovy působnosti ve skriptoriu, musíme přihlížet ke všem daným okolnostem, tzn. musíme vycházet

z časového zařazení rukopisu jako celku. A to ovšem zdaleka není jen dílem rozboru písemných forem.

V tom smyslu se nám veškerý písemný materiál skriptoria člení přibližně ve tři skupiny: k nejstarší počítáme vedle listin č. 115 a 116 kodexy CO 135, CO 202, CO 205, CO 98 II a rukopis horologia. Nejmladší je reprezentována Vladislavovou listinou č. 157 a rukopisy CO 98 I a CO 24. Prvou skupinu řadíme časově do 30. let 12. stol., druhou pak na sklonek 40. let. Mezi nimi stojí skupina třetí, kterou představují kodexy CO 322, CO 93, CO 469 a zlo-mek dnes nedochovaného pasionálu. S přihlédnutím k zúčastněným písařům se jeví situace takto:¹⁾

I. skupina (30. léta)	III. skupina	II. skupina (40. léta)
1. I	1. II	1. VII
2. II	2. IV	2. VIII
3. III	3. VI	3. IX
4. IV	4. XXVI	4. XIX
5. V	5. XXVII	5. XX
6. VI	6. XXVIII	6. XXI
7. VII	7. XXIX	7. XXII
8. VIII		8. XXIII
9. X		9. XXIV
10. XI		10. XXV
11. XII		
12. XIII		
13. XIV		
14. XV		
15. XVI		
16. XVII		
17. XVIII		
18. XXX		

V hrubých rysech máme tak zachycen personální stav skriptoria. Pozoruhodný je tu

a) vysoký počet písařů I. skupiny, což by bylo možno vysvětlit okamžitou potřebou většího množství rukopisů,

b) výskyt některých písařů ve dvou skupinách. Tak písaři II, IV a VI se kromě skupiny I. objevují ještě ve třetí, písaři VII a VIII dokonce ve skupině druhé. Stroze logická konstrukce by vyznívala v tom smyslu, že většina písařů první skupiny působí ve skriptoriu do sklonku 30. let, 3 nejvýše ještě na počátku 40. let a pouze 2 (VII, VIII) až do konce tohoto deseti-

1) Přehled činnosti jednotlivých písařů srov. v příloze A.

letí, tudíž po celou dobu činnosti skriptoria. Zbývající písaři skupiny třetí a druhé pracují jen v uvedených časových úsecích.

Nejbezpečněji lze určit práci písaře XXX, jehož vztah ke skriptoriu je ovšem dosti neurčitý. V jeho případě totiž známe na zdejší poměry dosti neobvykle přesně dobu, kdy psal svůj kodex — léta 1135—1136. Podobně jako v mnohých dalších případech nemáme však u něho stanovenou horní hranici. Ač tu jde nesporně o písaře velmi zkušeného a dobře obeznámeného i s požadavky písařské kaligrafie, uplatňuje se v práci skriptoria (a k tomu ještě v jeho počáteční fázi) jedině při vzniku horologia. Tato okolnost nám sice poskytuje jisté oprávnění k pochybnostem o jeho dalším působení v Olomouci, stejnou mírou však před nás znovu staví možnost jeho volného vztahu ke skriptoriu. Dále máme dosti určitě vymezenou činnost písaře I. Paleografický rozbor písemností nám ukázal, že I byl v celém olomouckém skriptoriu jediným písařem, který zcela běžně ovládal tehdejší ozdobnou diplomatickou minuskulu. Uvažovalo-li se tudíž ve skriptoriu, kdo má být v jednotlivých případech písařem vyhotovovaných zde listin, byla přirozená volba I. Tak tomu bylo u Zdíkových v originále dochovaných listin, pocházejících z počátku 30. let, které jsou nejstarším grafickým projevem této osoby. Vztah I k diplomatickým písemnostem se odrazil i v jeho rukopisné činnosti. Do několika kodexů (CO 202, CO 205) připsal, resp. opsal texty různých listin, a to nejen olomoucké provenience. Můžeme v něm plným právem spatřovat osobu, jejímž předním úkolem byla péče o diplomatické písemnosti skriptoria. A právě tato okolnost nám dovoluje se značnou pravděpodobností stanovit i nejzazší mez písařovy působnosti. Jestliže Vladislavovu listinu na Podivín, která je cele dílem příjemcovým, psal písař listinné písmo neovládající, plyne z toho jediný možný závěr: v té době — tj. kolem poloviny 40. let — nebyl již I členem olomouckého skriptoria. S tím pak souhlasí i zjištěný výskyt I pouze ve skupině nejstarších kodexů (CO 135, CO 202, CO 205, CO 98 II). Jediná práce tohoto písaře, která zatím přesahuje období 30. let, je text Zdíkovy řádu svěcení kněžstva, zapsaný do CO 202. Friedrich jej totiž zařadil až na samý sklonek 40. let, ovšem bez závažných důvodů.²⁾ V tomto případě byl pravdě mnohem blíže A. Boček, když datoval vznik řádu rokem 1132.³⁾ Do období 30. let náleží řád především z výše naznačených důvodů. Řadí se tam ostatně i svým obsahem. Představuje jedno ze základních opatření, kterými chtěl Zdik změnit situaci v olomouckém biskupství. Je téže povahy jako nejstarší jeho listiny a přísluší mu tudíž spíše jejich časové zařazení.

Právě zmíněná Vladislavova listina může posloužit k určení působnosti dalšího písaře — IX. Setkáme se s ním v olomouckých písemnostech po první

2) CDB I, č. 163.

3) CDM I, č. 234.

právě v tomto případě. Starší písemnosti neznají tohoto písaře. Po druhé a také naposled máme doloženu jeho činnost v CO 98 I, který vzniká na sklonku 40. let.

Doba působnosti ostatních písařů je pak stanovena pouze jejich vztahem k I či IX nebo vznikem kodexů, na nichž se podílejí. Takovým způsobem dospíváme k obrazu, jaký nám podává předchozí tabulka. Představuje nejzazší mez, kam až v tomto směru můžeme jít. Zůstane však i nadále problematické, zda výskyt písařů v písemnostech vymezuje současně i dobu jejich přítomnosti ve skriptoriu. To je ovšem již věc, dotýkající se otázky, kdo byli tito písaři a jaký měli vztah k olomouckému skriptoriu.

Dříve než se ji pokusíme objasnit, je třeba znovu přehlédnout podíl jednotlivých písařů ve skriptoriu. Jak již bylo naznačeno, nemají všichni pro skriptorium stejnou důležitost. Podle obsáhlosti své činnosti vystupují jako písaři základní a doplňkoví:

a) základní

- I napsal 2 listiny, 100 stran
- II napsal 261 str., nedochovaný rukopis
- III napsal 178 str.
- IV napsal 351 str.
- VI napsal 485 str.
- VIII napsal 434 str.
- IX napsal 1 listinu, 6 str.
- X napsal 145 str.
- XIII napsal 223 str.
- XX napsal 59 str.
- XXVI napsal 492 str.
- XXVII napsal 403 str.
- XXX napsal 322 str.

b) doplňkoví

- V napsal zhruba 2 strany
- VII napsal zhruba část kolumny a přípisky
- XI napsal zhruba 23 str.
- XII napsal zhruba část kolumny
- XIV napsal zhruba 2 strany
- XV napsal zhruba necelou 1 str.
- XVI napsal zhruba 1 str.
- XVII napsal zhruba 6 řádků
- XVIII napsal zhruba necelou 1 str.
- XIX napsal zhruba 1 str.
- XXI napsal zhruba necelých 5 str.
- XXII napsal zhruba 6 řádků
- XXIII napsal zhruba necelých 7 str.
- XXIV napsal zhruba 20 str.
- XXV napsal zhruba 2 str.
- XXVII napsal zhruba 8 str.
- XXIX napsal zhruba 20 řádků

Z uvedeného si bližšího vysvětlení vyžaduje činnost těch základních písařů, kteří se vyskytují v delším časovém rozsahu (II, IV, VI, VIII). IV a VIII mají svůj základní význam až v pozdější době, kdežto VI v raném úseku své činnosti. Působení písaře II (předpokládáme-li, že ztracené Pas-sionale bylo především jeho dílem) je celkem rovnoměrně rozděleno do obou časových etap.

Bylo by ovšem nesprávné stanovit za rozlišujícího činitele mezi základ-

ními a doplňkovými písaři pouze kvantitativní stránku jejich činnosti. Jak ukazuje tabulka, nebylo při jejím sestavování postupováno jen z tohoto hlediska. Mezi základní písaře je zařazen IX a můžeme říci, že plným právem. V celé rukopisné látce je sice autorem 6 stran, avšak způsob této jeho účasti a hlavně jeho autorství listiny (č. 157) dávají tušit, že jde o osobu, která ve skriptoriu zaujímala významné místo.

Spojíme-li uvedené závěry s předchozí tabulkou, nabude obraz poněkud odlišnějších a také konkrétnějších forem:

I. skupina:

a) písaři základní

I
II
III
VI
X
XIII
XXX

b) doplňkoví

IV
V
VII
VIII
XI
XII
XIV
XV
XVI
XVII
XVIII

III. skupina:

a) písaři základní

II
IV
XXVI
XXVIII

b) doplňkoví

VI
XXVII
XXIX

II. skupina:

a) písaři základní

VIII
IX
XX

b) doplňkoví

VII
XIX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV

Zásah většiny písařů (zhruba dvě třetiny) je tudíž nepatrný a hlavně ne-soustavný, takže jejich činnost je naprosto nekvalifikuje jako osoby zabý-

vající se výhradně — zde lépe řečeno především — opisováním kodexů (či listin). Takovými však nepochybně byli písaři I–IV, VI, VIII–X, XVI, XVIII, XX, označení výše jako „základní“. V podstatě jsou právě oni představiteli vlastního skriptoria. Především jejich činností vznikají veškeré písemnosti. Teprve tam, kde přerušují práci — důvody toho mohou být velmi rozličné — vsunuje se příležitostný zásah osob zřejmě přítomných (ať náhodně, či z určité pomocné funkce) v prostoru skriptoria. Přitom rozsah úseku takového „příležitostného“ písaře je asi závislý na délce přerušování. Jedině takto si můžeme zatím vysvětlovat situace, jak je představuje zejména kodex CO 205, mezi doposud známými případy zjev naprosto ojedinelý.

Z uvedeného vyplývá pro chronologii písařů důležitý závěr: činnost doplňkových písařů je spjata se skriptoriem dosti volně. Jejich výskyt v písemnostech je do značné míry náhodný. Není tudíž možno u nich důsledně omezovat dobu působnosti ve skriptoriu, resp. v olomouckém kostele vůbec na jejich grafický projev v rukopisném materiálu. Bude tak tomu pouze u základních písařů.

Určitých změn doznává zde i původní obraz personálního obsazení skriptoria. Jak je patrné, byl dosti zkreslen početnou řadou doplňkových písařů. Nyní nabývá přijatelnějších forem. Ve skriptoriu se soustavněji zabývá opisováním rukopisů a psaním listin 4–6 písařů, tedy počet odpovídající svým rozsahem větším skriptoriím té doby. Písaři se rekrutovali z řad kleriků a snad i kanovníků olomouckého kostela. Svědčí o tom jednoznačně všechny okolnosti vzniku jednotlivých písemností. Písařská práce nebyla zajisté jejich výhradní činností. Věnovali se jí ovšem přednostně a podle okamžitých potřeb byl stav takto činných osob upravován či doplňován. Tak okamžitá potřeba většího množství knih základní povahy na počátku období reorganisované a rozšířené instituce vyžadovala, aby se písařskou činností zabýval větší počet jejích členů. Vidíme také, jak z řad zprvu jen příležitostně se objevujících doplňkových písařů jsou v pozdější době někteří (IV, VIII) pověřováni psaním rukopisů.

O pracovním postupu písařů při opisování kodexů nemáme žádných přímých zpráv. Pouze rozbor vzniku jednotlivých rukopisů dává nám možnost poznat některé jeho rysy. Dříve než si budeme ve stručnosti charakterisovat jednotlivé etapy písařské činnosti, je nutno zdůraznit jednu okolnost, známou nám ostatně již z rozboru písemnictví. Mohli jsme u jednotlivých kusů většinou konstatovat, že činnost písaře se neomezuje pouze na opsání příslušného textu, nýbrž že je spojena jak s přípravnými, tak i závěrečnými pracemi. Písař, resp. písaři provádějí též úpravu a výzdobu písemností, jejich dílem je tudíž rukopis jako celek. Není tu vedena hranice ostře odlišující práci písaře a — možno tak říci — umělce. Vyplývá to ze

samé povahy výzdoby olomouckých pisemností, mezi nimiž nákladné, kaligrafické kodexy zaujímají skrovné místo. Pokud se v tomto směru projevuje jistá dělba práce, děje se tak nejvýše mezi písaři téhož kodexu. Z tohoto hlediska člení se činnost písařů do tří základních etap: a) příprava potřebných pomůcek, b) opisování textu, c) provedení konečné úpravy a výzdoby rukopisu.

Jako psací látka olomouckých rukopisů přicházel v úvahu toliko pergamen. Nelze říci, že by přípravě této psací látky, resp. jejímu výběru byla věnována značná pozornost. Pergamen je vesměs silný, tuhý a špatně vydělaný. Poměrně nejlepší kvalitu vykazuje u skupiny nejstarších kodexů CO 135, CO 202, CO 205, které také náleží k nejpečlivěji vypraveným knihám skriptoria. O zdroji, z něhož skriptorium pobíralo pergamen, a o celém procesu jeho obstarávání lze si jen stěží učinit konkrétnější představu. Základ tvořila zajisté vlastní domácí produkce. Ta sama ovšem nemohla plně uspokojit okamžitou poptávku po takovém množství pergamenu.⁴⁾ Nadto byl u většiny olomouckých kodexů zvolen foliový formát. Není tudíž vyloučeno, že určitá část materiálu byla obstarána koupí z domácích a snad i cizích zdrojů.⁵⁾

Vlastní písařské činnosti předcházelo seřazení pergamenových archů do složek. Podle tehdejších zvyklostí byla jim dávana takřka s naprostou pravidelností podoba kvaternů. Pokud se vůbec objevují odchylky od tohoto uspořádání, jde vesměs jen o poslední, dodatečně předsunuté či na hranici dvou samostatně vznikajících částí stojící složky.⁶⁾ Poté již následovalo vlastní vymezení plochy pro text slepým horizontálním i vertikálním linkováním. To byl společně s volbou formátu rukopisu nejzávažnější akt této přípravné etapy. Nejen rozhodl o úpravě, a tudíž i o estetickém vzhledu kodexu, ale také stanovil velikost tvarů písma a tím do značné míry i jeho celkový charakter. U jednotlivých kodexů tu pozorujeme rozdílný postup. Na jedné straně máme rukopisy jako CO 98 II, CO 135, CO 202 a CO 205, jejichž text je psán sloupcovitě, na druhé pak kodexy CO 24, CO 93, CO 469, CO 322 aj, s textem rozloženým bez přerušení po celé šíři strany. Ptáme se nyní, zda je tato odlišnost dána čistě nahodile, či je výrazem jistého záměru? Je nasnadě, že u jednotlivých rukopisů mohli působit nejrůznější činitelé: vliv předlohy, záliba písaře, zvyklosti skriptoria v určité době⁷⁾ aj.

4) Uvažme jen, že bylo např. třeba dodat v poměrně krátkém časovém odstupu pergamen pro kodexy CO 135, CO 202, CO 205, nepřehlídíme-li již k listinám č. 115 a 116. To samo o sobě znamenalo obstarání více než 300 archů pergamenu velikosti asi 40 × 60 cm.

5) Zajímavý je v této souvislosti pergamen v CO 202, jehož opracování poněkud připomíná charakteristický jižní (italský) způsob.

6) U některých složek je leckdy porušen původní stav vyříznutím listu. Bývá tomu zpravidla na právě uvedených místech.

7) Tak by se dalo uvažovat např. u kodexů CO 98, CO 135, CO 202, CO 205, které patří

V zásadě tu však rozhodující úlohu hrála snaha o snadnou a dobrou čitelnost. Vcelku platí, že

velký formát + velký typ písma = celostránková úprava,

velký formát + malý typ písma = sloupcovitě,

malý formát + velký typ písma = celostránková úprava,

malý formát + malý typ písma = sloupcovitě.⁸⁾

Taková je situace u našich kodexů. Obsáhlý text rukopisů CO 135, CO 202 a CO 205 byl napsán drobným písmem na velký formát v kolumnách, u ostatních rukopisů menší a střední velikosti byla zvolena při užití relativně větších typů obvyklá úprava po celé šíři strany. Příznačný je zde případ CO 98. Prvá (mladší), textově daleko skrovnější část tohoto konvolutu vyplňuje velkými tvary celou šíři folia, kdežto druhá při zachování téhož formátu píše značně obsáhlý text velice drobným písmem sloupcovitě.

Další, druhá etapa vzniku knihy, spočívající v opisování vlastního textu, znamenala současně i položení základů k výzdobě rukopisu. Písaři již zde připravovali vynecháním vhodných a potřebných míst půdu k výzdobě. Pracovali tudíž do značné míry již s představou její konečné podoby. Mohli jsme se přesvědčit takřka u všech písařů o tom, že výzdoba rukopisu následovala až po napsání textu, že tudíž nebyla prováděna současně. Neklamným dokladem jsou tu četné reklamanty, které písaři umísťovali v blízkosti vynechaných míst pro rubra nebo versálky na okraji textu či až samého listu pergamenu. Tak se stalo, že mnohé reklamanty byly při vazbě (často až mnohem pozdější) uříznuty a dnes namnoze chybějí. Tímto způsobem ovšem nebudeme vysvětlovat chybění všech reklamant na příslušných místech. Často, zvláště u versálek a iniciálek, taková předznamenání ani nikdy nebyla provedena. Zbývající část slova v naprosté většině případů nenechávala rubrikátora na pochybách, která písmena má doplnit. Jak si však máme představit a objasnit takové případy (a je jich mnoho), kdy chybí předznamenání textu ruber? S možností eventuálního odstranění při vazbě na-prosto nevystačíme.

Postup některých písařů byl takový, že odhadli podle předlohy potřebný rozsah místa pro rubrum, které písař doplnil po napsání strany, folia či nejspíše celé složky. Někdy byl však jejich odhad nesprávný a tak se stalo, že bylo třeba text ruber stěsnat nebo dokončovat mimo vymezený rámec (na okraji apod.). Máme však i takové kodexy (zvl. CO 202 a CO 205), kde rubra nezřídka zaujímají třetinu až polovinu kolumny. Zde je nasnadě, že takové rubrum (ztrácející ovšem již charakter jinak obvyklých záhlavních,

k nejstarším dílům olomouckého skriptoria. Všechny mladší pak již mají text upraven do celé plochy listu.

⁸⁾ Ovšem samy tyto určující prvky nebyly voleny náhodně. Rozhodující vliv tu měla obsáhlost textu, který měl být opsán, a účel, jemuž měl kodex sloužit.

obsah vystihujících hesel) nemohlo být psáno dodatečně, nýbrž současně s textem. I když však je nutné vidět jisté individuální postupy, dané konkrétními okolnostmi, přece jen musíme konstatovat, že písaři vesměs při psaní textu vlastní výzdobu jen připravovali a teprve dodatečně prováděli. Zpravidla tak činili po dopsání jedné či více složek.

Sám způsob práce při opisování předloh byl v jednotlivých případech rozdílný. Menší část rukopisů je psána vždy jedním písmem. Konkrétně jsme tuto skutečnost zjistili u CO 24 (písař VIII), CO 202 (písař VI), CO 322 (písař IV) a u rukopisu horologia (písař XXX). K nim lze celkem oprávněně přiřadit ještě CO 469, protože 246 jeho folií píše XXVI a pouze 20 řádků, zhruba uprostřed rukopisu, je dílem XXIX. V ostatních případech vystupují 3 i více písařů:

- 3 písaři — CO 135, CO 93,
- 7 písařů — Co 98 II,
- 9 písařů — CO 98 I, CO 205.

Přístup většího počtu osob k psaní kodexu má přitom několik variant. Jednu z nich představuje CO 93, kde písaři přistupují k opisování postupně.⁹⁾ Druhý způsob reprezentují kodexy CO 135 a CO 98 II. Zde byla předloha rozdělena na několik částí a na všech se postupovalo současně. Poslední se vyznačuje tím, že činnost jednotlivých písařů se proplétá. Zvláště charakteristický je pro tento případ CO 205. V zásadě je tento kodex stavěn týměž způsobem jako CO 135 či CO 98 II, avšak v každém z jeho dvou úseků je práce hlavního písaře (XIII a II) přerušována drobnými a navzájem se střídajícími zásahy celé řady dalších osob (IV, V, XIV, XV, XVI, XVIII). Proplétání písařů se uplatňuje také u CO 98 I s jistou odchylkou v tom smyslu, že jde spíše o kombinaci tohoto způsobu s prvou z uvedených variant.¹⁰⁾ Naopak sama podstata třetí varianty — a to v obou jejích formách — vede k tříštění i jinak rozsáhlého podílu písaře.

Z uvedeného by nás u varianty první a druhého způsobu varianty třetí zajímaly motivy mající vliv na stanovení rozsahu napsaného textu jednotlivými písaři. Z řady možných řešení se nabízejí k vysvětlení zvláště dvě. Především lze předpokládat i zde jistou obměnu situace, kdy předloha byla rozdělena na několik částí, které pak též počet písařů současně opisoval. V takových případech každý písař začínal na nové složce, při čemž závěrečnou složku zpravidla nedokončil. Pokud zůstala prázdná celá folia, byla při konečné úpravě rukopisu odstraněna,¹¹⁾ a přímá kontinuita textu tím byla udržena. Často však opisovaný text končil uprostřed folia, které po-

⁹⁾ Po dokončení prvního nastupuje druhý atd.

¹⁰⁾ Přístup písařů byl v zásadě postupný, nikoli však v systému 1, 2, 3, 4 atd., nýbrž např. 1, 2, 3, 1, 4, 2 atd.

¹¹⁾ Srov. k tomu výše o úpravě složek.

chopitelně písař navazujícího textu nemohl již vyplnit. A právě tato místa jsou mimo jiné ukazateli, kde končila složka či folio předlohy. V našem případě podobná hranice může být důsledkem střídání písařů. To znamená, že v předloze bylo zúčastněným písařům stanoveno určité množství folií, aniž ovšem tato folia byla rozebrána na příslušný počet částí. Jakmile dopsal svůj úsek první písař, navazoval na něj hned další. V předloze zahajoval sice nové folio (složku), v opise však pokračoval na rozepsané již straně. Jinak se tu mohla projevit okolnost, že u olomouckých písařů nešlo o osoby věnující se této práci výhradně. Situace v kapitule byla v tomto směru odlišná od klášterních skriptorií. Písař, určený původně k opsání snad i celého kodexu, byl nucen jinými povinnostmi či záležitostmi náhle práci přerušit. Stalo-li se tak na delší dobu, museli zastoupit jiní. Jejich zásah vzhledem k neočekávané a nucené výpomoci byl rovněž omezen, a tak zde dochází obvykle k účasti více osob. Někdy, většinou až v závěru textu, se dokonce vrací k psaní ještě původní písař.¹²⁾

Při hledání podobných možných vysvětlení pocítujeme nedostatek jasnosti v jedné důležité otázce. Chybí nám totiž konkrétnější představa o rozsahu textu, napsaného písařem na jeden zátaž, přesně během průměrné délky jednoho pracovního dne. Usuzovat zde analogicky z jiných současných případů, u nichž je díky explicitům známa doba trvání vzniku kodexu, nebylo by plně dostačující. Poměry v jednotlivých skriptoriích mají natolik odchylný ráz, že by takto získaný výsledek neměl valného užítku. Pozoruhodným způsobem se tu k jistému objasnění nabízí písařem CO 98 II x₂ napsaný text. Takřka celý jeho úsek je rozdělen na početnou řadu částí, lišících se od sebe různě zbarveným inkoustem. Jejich rozsah je takové povahy, že by bylo možno v nich spatřovat obvyklé písařovo denní pensum.¹³⁾ Odpovídalo by to namnoze i obsáhlosti úseků jiných písařů (ovšem základních), u nichž pozorujeme tytéž, resp. jiné důkazy přerušení. Zde ovšem musíme zatím přestat na pouhých předpokladech, neboť srovnávací základna je dosud velmi nepatrná.

Ať se již dotkneme písařské činnosti z kteréhokoliv hlediska, vždy se nějakým způsobem projevuje okolnost, že nešlo o písaře zabývajícího se výhradně touto činností.¹⁴⁾ V tom smyslu vyznívá i sám grafický projev a kvalita podání opisovaného textu. Pokud se týče prvního zjevu, zjišťujeme takřka u všech písařů volnější, zběžnější duktus písma, často neurovanost a malou stabilitu písemných forem.¹⁵⁾ V případě druhém pak nacházíme

12) Srov. např. CO 98 I. Zcela zvláštní povahy je situace u kodexu CO 205, o němž již byla v předchozím zmínka.

13) Pohybuje se většinou od 2 do 6 velmi hustým a drobným písmem popsaných stran.

14) Určitou výjimkou tu snad byl písař XXX, o jehož vztahu ke skriptoriu však srov. výše.

15) Zde je třeba upozornit, že nejde jen o otázku kaligrafičnosti písma.

řadu nedostatků a poklesků. Nejde o přeskočení či přehození řádků a vynechání i obsáhlejších míst v předloze, což vyplývá z nepozornosti písaře. S tímto negativním rysem se ve středověké rukopisné praxi setkáváme častěji. Závažnější je, že v psaném textu narazíme nezřídka na úplně zkomolená slova. Ať již bychom ospravedlňovali tento úkaz jakýmkoliv vysvětlením,¹⁶⁾ po každé vzniknou vážné pochybnosti nejen o pečlivosti písařů, ale také o jejich schopnostech.

V poslední etapě dochází k vlastní výzdobě a konečné úpravě rukopisu. Zde byl sledován v podstatě dvojí účel: a) užitkový (zvýšení přehlednosti textu), b) estetický (umělecká výzdoba rukopisu). Obě tyto složky se uplatňují v olomouckých písemnostech v nestejném rozsahu. U všech je sice sledován a různými prostředky realizován prvek užitkový, avšak jen u některých přistoupil či měl přistoupit v podstatnějsí míře i moment umělecký. Dříve než si blíže všimneme jednotlivých forem, jimiž jsou obě složky realizovány, je vhodné věnovat pozornost otázce jejich autorství. V předchozím výkladu bylo již naznačeno, že rubra a versálky si prováděl každý písař ve svém úseku sám. Ovšem situace nebyla tak jednoznačná, jak by se na první pohled zdálo. Případy, kdy jsou písaři rukopisu totožní s jeho rubrikátory, při čemž si každý provádí výzdobu své části, jsou dosti časté. Nezřídka však najdeme i takové kodexy, kde počet písařů i podílejících se rubrikátorů souhlasí, většinou však jeden písař dokončuje úpravu úseku druhého písaře. Jindy opět jeden či dva ze všech zúčastněných písařů provádějí celou úpravu rukopisu, kdežto ostatní se jen podílejí na opisování textu. Poměrně vzácné jsou konečně případy, kdy autorem výzdoby není žádný ze zúčastněných písařů, nýbrž někdo zcela jiný.

Základním prvkem, upravujícím přehlednost textu, jsou rubra a versálky. Pro rubra je z valné části volen červeně psaný text běžnou minuskulou. Pouze začátky či nadpisy knih nebo kapitol bývají uvedeny majuskulními typy. Jistou variantou tohoto způsobu jsou případy, kdy jednotlivá písmena jsou provedena obyčejným inkoustem a pouze jejich výplň či podklad má barvu rumělky. K tomu obvykle přistupuje podržení celého titulu (hesla) červenou čarou. Versálky, z valné části provedené rumělkou a jen skrovně obyčejným inkoustem, stojí v čele knih, kapitol, odstavců i jednotlivých vět. Ne všude je ovšem užití versálek stejně bohaté. Takřka nadměrný je jejich počet v CO 202 a CO 205, které i jinak patří k nejlépe vybaveným a provedeným rukopisům skriptoria. K nim se v tomto směru

¹⁶⁾ Opisovačská práce byla z valné části prací mechanickou. Mohlo se tudíž stát, že chybný tvar byl již v předloze (kterou bohužel neznáme) a odtud přešel do opisu. Zde by se při nejmenším projevoval nedostatek přípravy předlohy k opsání. Zkomoleniny mohly také vzniknout při rozvádění zkratk. Písař neobsáhl paměť celou větnou souvislost. Postupoval spíše v menších kolonách, které takto vytrženy ztrácely svoji logickou i gramatickou souvislost a umožňovaly tím nesprávné čtení zkratk.

řadí ještě CO 135. Obvyklý průměr mají kodexy CO 98, CO 93, CO 469, chudě pak vyznívají takové rukopisy, jako např. CO 322. Versálky mají charakteristické tvary tzv. gotické majuskuly. Jejich úprava na jedné straně vykazuje řadu společných prvků, kdežto na druhé straně můžeme pozorovat různost zdobení základních tvarů, jakož i odlišnost typů u téhož rubrikátora.

Doprovodným znakem ruber je užití červených čar, vlnovek a jiných ozdob k výplni nedokončených řádků či k výraznějšímu provedení nadpisů. Svou podstatou plní tento prvek již funkci estetického momentu.

Dovršením výzdoby olomouckých rukopisů jsou iniciálky. Podle původního záměru měly být jimi vybaveny takřka všechny nejstarší kodexy, tj. CO 135, CO 202, CO 205.¹⁷⁾ V plném rozsahu a vskutku v bohaté míře stalo se tak jedině u CO 205. Zde je sice jimi vyplněna pouze I. (grafická) část rukopisu, přesto jich však nacházíme takřka na 50. Mají v té době obvyklou podobu perokreseb provedených rumělkou. Ze základního obrysu písmen, který se svou stylisací v podstatě přidržuje obvyklých tvarů versálek, vyrůstá středně bohatá úponkovitá výplň. Zakončení jednotlivých rozvilin má v naprosté většině případů formu protáhlých listů s větším počtem zářezů.¹⁸⁾ V místech vyrůstání jedné rozviliny z druhé je kresbou výrazně zachyceno zbytnění.¹⁹⁾ Časté a leckdy nad průměr bohatě vybavené jsou přeskovité motivy. Nevšedním způsobem se pak v rozvilinové výplni uplatňují motivy antropomorfní a zoomorfní, které jsou pro větší výraznost ve spleti červených rozvilin prováděny obyčejným inkoustem a někdy dokonce odlišeny i barevnou výplní. Na mnohých místech je pak celá doprovázena barevným podkladem, kombinovaným z barvy modré, zelené a žluté.²⁰⁾ Všechny iniciálky, jak bylo již zdůrazněno, jsou dílem jedné osoby. Pokud se zde projevují jisté rozdíly, spočívají jen ve zběžném či bohatém provedení, nedotýkají se však podstaty umělecké techniky a rukopisu autora.

S iniciálkami se dále ještě setkáváme v jednom z pozdějších kodexů — CO 24. Jejich počet a také úprava je zde daleko skrovnější. Střídmá rozvilina hrubších forem a těžkopádnějšího provedení končí tu vesměs bobulovitě.

Zcela zvláštní místo zaujímá i v tomto směru rukopis horologia. Svým uměleckým vybavením je nesporně nejdokonalejším dílem, jež můžeme uvést v souvislost s činností skriptoria. Ponecháme-li stranou dedikační list

¹⁷⁾ Srov. výše kap. III.

¹⁸⁾ Přitom zejména výpravnější iniciálky mají zde šrafové stínování (např. P — 32a, S — 76b, Q — 90b).

¹⁹⁾ Z valné části se neomezuje pouze na obvyklé stínování drobnými čárkami či tečkami, nýbrž jedna z linií předchozí rozviliny na rozhodném místě přechází ve vroubkované vydutí.

²⁰⁾ Srov. např. fol. 4a, 6b, 8a, 8b, 9a aj.

a protilehlou iniciálku D, jejichž autorem je malíř Hildebert,²¹⁾ přicházejí zde v úvahu ostatní iniciálky, které jsou s největší pravděpodobností dílem písaře rukopisu. Podobně zvláštní místo, které zaujímá tento písař (R.) v produkci skriptoria svou grafikou, podržuje si i technikou provedení iniciálek. Jeho iniciálky jsou v duchu starších zvyklostí provedeny ve formě zlaté rozviliny s rumělkovou konturou. Zakončení úponku je zpravidla bobulovité nebo srdcovité. Podklad iniciálek je — obdobně jako v CO 205 — vytvářen zelenou či modrou barvou, které se ještě s červenou a bílou uplatňují v úpravě rozvilin a jejich zakončení.²²⁾

21) Srov. Friedl, Hildebert a Everwin, str. 75.

22) Srov. Friedl, Hildebert a Everwin, str. 37.